

Sokratisk metod hos Søren Kierkegaard och hans samtida

av LARS BEJERHOLM

Om man vill söka framställa det egenartade i Søren Kierkegaards produktion torde det vara fruktbart att jämföra denna produktion med vad som eljest skrevs i 1830- och 40-talets Köpenhamn. Först mot bakgrunden av de skrifter, som SK har känt till och tagit ställning till i sina ofta polemiskt präglade egna verk, torde det vara möjligt att precisera de punkter, på vilka SK skiljer sig från sin samtids skribenter och eventuellt format originala idékonceptioner.

Helt naturligt har SK övertagit en rad idéer, vilka varit allmänt accepterade av samtidens bildade Köpenhamn. Härvid är det kanske av särskild vikt för den senare kierkegaardforskningen att beakta sådana idéer, som för dåtiden saknade kontroversiell karaktär, d. v. s. accepterades såsom något slags självklarheter. Dylika allmänt accepterade idéer diskuteras naturligen inte av de författare, som själva accepterat idéerna i fråga. Det torde därför finnas en rad tankemotiv hos SK, som av samtiden uppfattats såsom självklarheter och som den senare kierkegaardforskningen lämpligen bör betrakta i deras relevanta idéhistoriska sammanhang.

Det torde vara fruktbart att inför varje tankemotiv i den kierkegaardska produktion ställa frågan: i vilket förhållande står denna tanke till dåtidens aktuella, diskuterade och/eller accepterade problemställningar? Genom en dylik jämförelse kan noggranna bestämningar göras av SK:s litterära och idémässiga beroendeförhållanden; på vissa punkter torde också en dylik jämförelse bidra till tolkningen av kierkegaardska tankemotiv, särskilt när dessa av SK själv framställts i kortfattad form eller blott antydningssvis.

Den sokratiske metodens betydelse för SK:s produktion är i stort sett obestridt inom kierkegaardforskningen. Själv uttalar sig SK i bestämda ordalag

om beroendet: »Det er kvalitativt ganske andre Størrelser, der regnes med, men formelt kan jeg godt kalde Socrates min Lærer – medens jeg kun har troet og troer paa Een, den Herre Jesus Christus.«¹ Av SK:s framställning i »Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed« bibringas läsaren kanske intrycket, att kontakten med sokratesgestalten och studiet av platondialogerna haft den direkt avgörande betydelsen för SK:s uppskattning och användning av sokratisk metod.² Att SK redan under tidiga skolår och sedan t. ex. under förberedelserna för magisteravhandlingen grundligt studerat de platonska dialogerna torde emellertid inte ensamt kunna förklara varför han fäst så stor vikt vid just detta tankemotiv i dialogerna. Vår fråga är för den skull: finns det något i SK:s intellektuella miljö, som kan bidra till förklaringen av det kända förhållandet, att SK fäst stor vikt vid den sokratiska majeutiken?

Innan denna fråga besvaras skall emellertid förutsäckas, att det enligt författarens uppfattning finns 2 mycket viktiga bidrag till förståelsen av den sokratiska metodens genes i den kierkegaardska produktionen: de biografiska omständigheterna och det direkta platonstudiet. Angående de biografiska omständigheterna är att märka, att SK inte uppfattat sina teoretiseringar kring kommunikationsfrågor såsom en »Lære«, utan snarare som ett praktiskt handlingsprogram, vilket av honom själv genomförts i detalj.³ Det torde dock vara synnerligen vanskligt att konkret belägga på vilka punkter SK:s praktiska handlande och psykologiska särdrag har influerat på teorierna om den majeutiska metoden. – SK:s studium av platondialogerna utmärkes uppenbarligen icke av intresse för historisk och filologisk noggrannhet: användningen av anamnesisläran på den omständigheten, att människor i »Christenhed« har en viss kunskap om religionens fundamenta, torde vara ett gott exempel på SK:s sätt att nyttja historiskt givna idékomplex i en aktuell situation – vilket naturligtvis har föga med platonsk anamnesislära att göra.⁴ En detaljbestämning av

¹ XIII, 579. »Samlede Værker« citeras efter 2. utgåvan.

² Jfr XIII, 578 f.

³ VIII: 1 A 42 »... det var en af de originaleste Tanker i mange Tider, og den originaleste Tanke i det danske Sprog: at Christendommen behøvede en Maieutiker og jeg forstod at være det – medens Ingen forstod at paaskjønne det.«

⁴ SK hänför också till »Viden« – vilken ej behöver kommuniceras via indirekt metod enligt SK:s utsagor – sådant, som enligt t. ex. dialogen »Menon« just kan vara föremål för anamnesis och och därför lämpat för sokratisk undervisningsmetod. Jfr IV, 205

SK:s direkta beroende av Platon torde därför vara ställd inför många delikata problem och kanske inför många oavgörbara frågor.

När SK beskriver sig själv som lärjunge till Sokrates i formellt avseende är det kanske så, att han därmed inte uteslutit, att beroendet av Sokrates i vissa avseenden skulle vara indirekt. Direkta platoncitater och hänvisningar till Sokrates förekommer ofta i dåtidens danska litteratur även i de fall, där det förmenta beroendet av platoniska tankar förmedlats via den filosofiska tradition, i vilken respektive författare är inlemmad. Om det är så, att sokratiske metod varit känd och uppskattad i den intellektuella miljö, inom vilken den kjerkegaardska produktionen växt fram, torde det av SK erkända beroendeförhållandet till Sokrates delvis vara ett förmedlat sådant.

Ett närmare studium av ledande danska tänkare i 1830-talets Köpenhamn uppvisar en allmänt spridd uppskattning av den sokratiske majeutiken. Trots viktiga skillnader är nämligen Sibbern och Møller å ena sidan samt Heiberg å den andra ense om vissa antropologiska, metafysiska och kunskapsteoretiska grundsatser, vilka alla samverkar till att sokratiske undervisningsmetod för dem framstår som den i vissa sammanhang enda önskvärda. SK har väl känt dessa värderingar av den sokratiske metoden och det är författarens tes, att SK grundlagt sina egna värderingar av denna kommunikationsmetod i nära anslutning härtill.

Av Sibberns skrifter ägde SK märkligt nog⁵ inte dennes kanske mest kända arbeten, »Efterladte Breve af Gabriellis« och »Psychologisk Pathologie«,⁶ men har lämnat ett referat ur den förra skriften och var förtrogen med innehållet i den senare genom föreläsningar 1830–31.⁷ Bland de skrifter av Sibbern, som SK haft i sitt bibliotek⁸ torde hegelkritiken haft störst direkt inflytande,⁹

⁵ Om möjliga förklaringar till detta förhållande, jfr H. P. Rohde: *Om Søren Kierkegaard som Bogsamler, Særtryk af Fund og Forskning i Det kongelige Biblioteks Samlinger*, VIII. 1961, pp. 99 ff.

⁶ F. Ch. Sibbern: *Gabriellis Breve*, utg. P. Tuxen, Köpenhamn 1927 (pp. 1–146) och: *Menneskets aandelige Natur og Væsen*, del 2, Köpenhamn 1828; Jfr *Gabriel Sibberns förord* i F. Ch. Sibbern: *Læren om de menneskelige Følelser og Lidenskaber*, Köpenhamn 1885.

⁷ Jfr I C 66 och V. Ammundsen: *Søren Kierkegaards Ungdom*, Köpenhamn 1912, p. 78 f.

⁸ Jfr *Søren Kierkegaards Bibliotek, En Bibliografi* ved Niels Thulstrup, Köpenhamn 1957, nr. 777–82, 1097.

⁹ Sibbern: *Bemærkninger og Undersøgelser, fornemlig betreffende Hegels Philosophie*, etc. Köpenhamn 1838.

men då vi vet, att SK umgåtts med Sibbern på tu man hand, torde SK:s beroende av Sibberns uppfattning i olika frågor ha varit mer omfattande än vad som kan utläsas direkt ur SK:s kontakt med Sibberns nämnda skrifter.¹⁰ Det torde därför finnas rimlig anledning att referera några av Sibberns teorier, som kan vara relevanta för SK:s värdering av den sokratiske majeutiken.

Som psykolog tar Sibbern sin utgångspunkt i gängse aristoteliska uppdelningar i vegetativt, animaliskt och »høiere aandeligt Liv«. Människan har del i samtliga dessa livsformer men skiljer sig från övriga entiteter i tillvaron genom att ensam ha del i den sist nämnda. Andligt liv utvecklas enligt Sibbern inom olika »Sphærer«: familjen, staten och den »usynlige Kirke«, och det är psykologins uppgift att undersöka »det blot individuelle aandelige Liv« i dess relation till dessa olika livssfärer.¹¹ – Det är enligt Sibbern av vikt att skilja de olika livsfunktionerna från den ursprungliga »Organismens Eenhed«, som utgöres av »livet sjælv« och som under inga omständigheter får betraktas som en produkt av de olika livsfunktionerna: tvärtom är denna »oprindelig«.¹² Sjålen utgör det organiserande, inre kraftcentrum, som inte bara är självständigt gentemot »Legemet« och alla livsfunktioner utan också dirigerar dessa. Detta inre organisationscentrum för all aktivitet är en förutsättning för varje äkta individ: endast de organismer, som har »Virksomhedens nærmeste Middepunct i sig selv«, är individer i strång bemärkelse, de oorganiska tingen säges däremot ha sitt organisationscentrum »udenfor sig«.¹³ Ju högre den utvecklingsgrad är som en individ befinner sig på, desto mer är »Livet concentreret indad og ligesom udsondret eller udskilt fra Materialet, som indre frie Leven«, vilket i sin tur alltmer genomtränger och behärskar »Legemet«.¹⁴

¹⁰ H. Høffding: *Religiøse Tanketyper*, Köpenhamn 1927, p. 98: »Men en af Sibberns Døtre har i et Brev til mig fortalt, at det hører til hendes Barndomserindringer, at hun gik med sin Haand i sin Faders, medens Kierkegaard gik paa den anden Side, ivrig talende og af og til standsende for ret at faa sagt, hvad der laa ham paa Hjerte. Hun erindrer ogsaa, at Kierkegaard ofte besøgte hendes Fader og holdt af at sidde i Dagligstuen i Mørkningen, naar Ilden lyste fra Ovnene. Om Indholdet i deres Samtaler berettes intet, . . .«. Jfr. ogsaa P. Rubow: *Kierkegaard og hans Samtidige*, Köpenhamn 1950, pp. 16 ff.

¹¹ Sibbern: *Menneskets aandelige Natur og Væsen*, del 1, Köpenhamn 1819, p. 13. Som sina andliga lärofäder nämner Sibbern »især Platon, Kant, Fichte, Schelling, Steffens og Jean Paul«, Sibbern, 1819, p. x.

¹² Sibbern, 1819, p. 14 f.

¹³ p. 25.

¹⁴ p. 24.

Sibberns dualism är här tydligt märkbar: det finns ett »Liv, hvilket som noget usandseligt og ideelt . . . kommer indefra og rører sig i Organismens Inderste« och det finns å andra sidan en yttre omvärld, som levererar en rad nödvändiga betingelser för detta livs upprätthållande. Rangordningen mellan dessa båda storheter är emellertid bestämd: den först nämnda är »den rette Hovedfactor, imedens hiin deels ikkun leverer det materielle Substrat for Livsvirksomheden, hvilket ved denne behandles, deels alene virker som Incitament eller vækkende Middel, hvorved det indre Princip for Livet ægges eller inciteres og bestemmes til at yttre sig i de utallige Virkninger . . .«¹⁵

I Sibberns psykologi framställs sålunda den mänskliga själen som en organiserande och producerande kraft, vilken verkar spontant och på sin höjd kan eggas till självverksamhet av en yttre påverkan men under inga förhållanden får beskrivas som produkten av en dylik påverkan. »Incitamentet giver ikke Liv, det vækker kun Livets Ytringer« är en grundsats för Sibbern, även om han medger ett det inre livet inte kan äga bestånd i solipsistisk självtillräcklighet utan måsta träda i kontakt med yttervärlden. – Det inre livets prioritet framför all yttre påverkan medför emellertid enligt Sibbern konsekvenser för vad en individ rätteligen kan sägas lära sig genom kontakten med omvärlden. Ingenting er »ægte Føde for Aanden«, som »blot omfattes som overleveret Masse (ved Hukommelsen). Den nærer sig kun og væxer i Kraftyttringer ved det, der vækker den egne indenfra kommende Tænkning og Erkjendelse, Følelse og Beslutning, hvorved Individet først retteligen tilegner sig det givne.«¹⁶

Det inre livets självständighet och självverksamhet accentueras allt starkare ju högre livsform individen säges befinna sig i. Som vi tidigare anmärkt räknar Sibbern med förekomsten av olika »Sphærer« av liv. En viktig skillnad mellan t. ex. en lägre, »blot fornuftig Standpunct« och den högre religiösa livssfären är, att den förra s. a. s. av naturen tillkommer varje individ, då däremot den senare livssfären först uppnås av individen genom medveten och fri strävan.¹⁷ Inom denna högsta livssfär framträder först »den ægte frie og absolute, over alt Endeligt ophøiende, Personlighed«.¹⁸ Betoningen av individens egen strävan

¹⁵ p. 25.

¹⁶ p. 33.

¹⁷ p. 62.

¹⁸ p. 66.

og självständiga tillägnan av ett givet material är m. a. o. en huvudpunkt i Sibberns lära om det religiösa livsstadiet.

Ur kunskapspsykologisk synspunkt betonar Sibbern, i explicit anknytning till Platons anamnesislära, att idéer inte är produkten av en abstraktion från den givna mångfalden eller blotta normer för mänskligt uppfattningssätt. Idéer »vækkes vel ved Gjenstandens Betragtning, men vækkes, som de, der i og med Fornuften fremstille sig umiddelbart for en aandelig Anskuen, og ere Udtryk af noget, der oprindeligiis forkynder sig i os.«¹⁹ Idén finnes sålunda aprioriskt given hos varje människa, men den tvingar sig ej på individen: denne måste själv »med egen Opmærksomhed søge og eftergranske« om idén skall »erkjendes fuldkomment«.²⁰ Organet med vars hjälp denna efterforskning företages är den »intellektuelle Anskuelse«. Det gäller redan för »Forstanden« att den inte blott registrerar det givna sinnesintrycket utan också organiserar detta på ett och blott ett sätt, vilket är identiskt med det sätt, på vilket objekten själva äro organiserade.

I överensstämmelse med denna platoniskt klingande idélära framhäver Sibbern i sin lära om »Phantasieanskuelsen«, att den »Total-Idee«, som behärskar konstnären i hans skapande, lever vidare i det producerade konstverket och uppväcker hos åskådaren precis samma idé, »hvilken paa en lignende Maade lever op igjen i ham, og bevæger sig i hans indre Opfatten, hvilken i Grunden er en indre Gjenskaben«.²¹ Sibbern kan för den skull fastslå, att kommunikation av vad slag det vara må endast har funktionen att väcka den mottagande individens egen »inre« aktivitet och att all verklig »Forstaaen og al sand Erkjenden« sålunda »kommer indenfra«.²² Ingen undervisning är enligt Sibbern verksam om »den ei fremkalder noget, der ligger i Mennesket selv og indenfra bliver ham et vidnesbyrd om den overleverede Læres Sandhed og Betydning«.²³ Platoniserande idélära, anamnesisteori och poängteranden av undervisningens blott inciterande funktion är m. a. o. integrerande delar i Sibberns psykologi och noetik.

¹⁹ p. 248.

²⁰ p. 109.

²¹ Sibbern: Om den intellektuelle Anskuelse etc., Philosophistiskt Archiv og Repetitorium, utg. Sibbern, nr. II, Köpenhamn 1829, p. 124.

²² Sibbern, 1819, p. 108.

²³ ibid.

I sin uppslagsrika kritik av hegelianismen, särskilt i dess heibergska utformning, uppställer Sibbern en lära om »tre Arter Erkjenden«, vilken ytterligare understryker de ovan anförda synpunkterna.²⁴ Inom den första kunskapsarten gör »det Sande ... sig gjældende ved sin *umiddelbare Magt*« och medvetandet registrerar då det givna utan att s. a. s. ställa några frågor därtill. Det man ser med sina egna ögon kan man enligt Sibbern inte tvivla på. Sanningen tvingar sig på medvetandet med »Affectionsnødvendighed«.²⁵ Inom den andra kunskapsarten skiljes medvetande och sanning från varandra, varvid den senare »spørgende adresserer sig til Bevidstheden«. Medvetandet tar här ställning till det presenterade materialet och »Personligheden« känner sig genom denna aktivitet fri i sitt eventuella accepterande, vilket också enligt Sibbern får till följd, att »Sandheden selv« gör sig »gjældende paa en høiere Maade«. Detta är den »intellektuelle«, »begripande«, »logiske« och »egentlige« formen för »Erkjenden«, vilken Hegel enligt Sibbern »alt for meget har lagt Vægt paa«.²⁵ – Det vore enligt Sibbern önskvärt att den första kunskapsarten omformades till den andra arten, men det vore också önskvärt, att allt det som den »begripande« kunskapen omfattat och genomträngt kunde »komme til at træde saaledes ud i Eenhed og Heelhed for os, at det kan gaae tilbage i hiin Anskuel-sens Umiddelbarhed«. Det finns enligt Sibbern ett slags »högre omedelbarhet«, som ligger på andra sidan om den »begripande« kunskapens lägre domäner och i kontakt med vilken man först kan avgöra, om den »begripande« kunskapens begrepp »formaaer at realisere sig og gjøre sig gjeldende i det Concrete«.²⁷ I den »begripande« kunskapsarten är visserligen »det Personlige« i den meningen aktivt, att det tager ställning till det av sinnesorganen presenterade materialet, men därvid är det huvudsakligen fråga om att »Personligheden« uppnår en viss »Ideetilfredsstillelse«. Däremot skjutes den s. k. »personlige Tilfredsstillelse« åt sidan i denna kunskapsart och det »Sande« gör sig »gjældende allene ved sin *objektive Gyldighed*«.²⁸ Inom den tredje kunskapsarten, den s. k. »sympathiske Erkjenden«, träder emellertid det »Sande« i ett

²⁴ Sibbern: *Bemærkninger og Undersøgelser, fornemlig betreffende Hegels Philosophie, etc.*, Köpenhamn 1838, p. 99.

²⁵ Sibbern, 1838, p. 101.

²⁶ p. 102.

²⁷ p. 103.

²⁸ p. 107.

personligt präglad förhållande till kunskapssubjektet – »det Sande ... anerkjendes i sit personlige *Værd* for os« och det »anerkjendes saa, at det tilligeyndes og elskes«. Denna högsta form av kunskap skulle ej kunna uppnås om inte individen omfattade kunskapsobjektet med patos och hängivenhet. »Pathos ... hører væsentligen med til her at constituere Erkjendelsen, som Erkjendelse«. ²⁹

Till denna tredje och högsta kunskapsart hör enligt Sibbern skönhetsuppfattningen och den religiösa övertygelsen. »Troen« och »det Skjønnes Erkjendelse« kan inte komma till stånd i en individ utan den »Gjenstandens og Individualitetens Sammengaaen til Eenhed, som ligger i hiint Sympathiske«. ³⁰ Människor har först tillägnat sig det »Sande« när detta blivit »personliggjort i os, som Noget, hvori vi villigen og gjerne røre os«. Patos, självverksamhet och personligt förverkligande av kunskapen är m. a. o. enligt Sibbern oeftergivliga krav för den som vill besitta den högsta arten av »Erkjendelse« och den är oundgänglig i fråga om religionen. – När SK spelar ut den religiösa kommunikationens villkor mot t. ex. kommunikation av »Viden« torde han häri helt överensstämma med de kunskapsteoretiska doktriner han mött hos sin ungdoms lärare i filosofi och psykologi.

För skolundervisningens vidkommande är det enligt Sibbern önskvärt, att kunskaperna meddelas så, att de »lever« i lärjungarna med en »*driivfuld* Existents« och inte som bleka, oengagerande skuggbilder. Felaktig undervisning och inlärningsmetod är enligt Sibbern orsak till den »matte Skygge af en Reminicens, hvortil megen af den christelige Overbeviisning ... er bleven hos Utallige i vort Tid.« ³¹ Utan att explicit betona anknytningen till den sokratiske majeutiken framförde Sibbern i en rad inlägg i den vid 1830-talets början aktualiserade skoldebatten i Danmark några synpunkter, som kan sägas återkomma i SK:s utredningar om den sokratiske metoden. Sibbern finner sig redan 1829 föranleden erinra om en »Regel, som man hartad ikke kjender i Danmark, eller ikke agter paa, den, at Mennesket kun lærer det tilgavns og til Grunden, hvad han naaer saavidt med, at han tilsidst lærer sig

²⁹ p. 108.

³⁰ p. 109 f.

³¹ p. 110.

det selv«. ³² I den s. k. »Instructionen« matas eleverna med olika kunskaper, men först i »Dannelsen« smälter den enskilde individen detta material och gör det till sitt eget. Osmält kunskap är värdelös såsom »Basis« för individers »Existens«. Sibbern räknar också med den s. k. »Beaandelse«, vilken står högre än både »Instruction« och »Dannelse« och genom vilken individens besjålas av vissa »Grund-Ideer og Grund-Interesser«, vilka kan omsättas i ett initiativrikt och energiskt handlande. ³³ Det finns naturligtvis en hel rad nyttiga och användbara kunskaper, som skulle kunna tänkas meddelade i skolundervisningen, men viktigare än mångfalden av specialkunskaper är att eleven får vänja sig vid självverksamhet. Detta gäller såväl om undervisningen går ut på att meddela någon »Viden« som även när det är fråga om undervisningen i praktiska färdigheter, »Kunnen«. En aktiv och självverksam elev är bättre ägnad för fortsatta högre studier än den, som mekaniskt pluggat in en massa detaljkunskaper. ³⁴ Härvid är det av särskilt vikt att eleven lär sig konsten att fråga. »Sjælen i al grundig Tankeudvikling, der skal kunne danne og beaande, er den grundige Spørgen«. Skillnaden mellan att »Noget umiddelbart gjør sin Virkning paa Sjælen« och att »den kun middelbart tilegner sig det« är enligt Sibbern iakttagbar på minnesförmågan. En »umiddelbar Hukommelse«, i vilken individen inhämtat kunskapen genom aktiv självverksamhet, består längre än den blott mekaniskt inpluggade läxan. Religionsundervisningen bör under inga omständigheter använda sig av mekaniskt läxplugg; dess lärdomar skall »vides par coeur /af Hjertet/, men netop derfor ikke udenad«. ³⁵

När SK t. ex. i de planerade föreläsningarna över »Meddelelsens Dialektik« skarpt skiljer mellan kommunikation av »Viden« och av »Kunnen« ³⁶ har detta en något annan innebörd än i Sibberns användning av samma termer. Det är dock anmärkningsvärt, att betoningen av den enskilde individens självverksamhet och eget initiativ i den religiösa kommunikationssituationen energiskt

³² Sibbern: Pædagogiske Betragtninger og Bemærkninger, Philosophiskt Archiv og Repetitorium, utg. Sibbern, nr. I, Köpenhamn 1829, p. 96.

³³ Sibbern, 1829, p. 92 f.

³⁴ Sibbern: Pædagogiske Betragtninger og Bemærkninger 2, Philosophiskt Archiv og Repetitorium, utg. Sibbern, nr II, Köpenhamn 1829, p. 170 f.

³⁵ Sibbern: I Anledning af ...Hr. Professor Blochs ... Yttringer angaaende vor lærde Skolevæsen, Dansk Ugeskrift, red. Schouw, band 4, Köpenhamn 1834, p. 187.

³⁶ VIII: 2 B 83.

betonats redan av Sibbern. SK:s tes om den sokratiske metodens nödvändighet för all religiös kommunikation³⁷ är åtminstone i detta avseende väl förebildad av Sibbern.

Teorin om idéers aprioriska karaktär och om individens självverksamhet i lärosituationen delas också av J. L. Heiberg. Det psykologiska inslaget i Sibberns kunskapsteori och undervisningsprogram omformas dock av Heiberg i riktning mot metafysiska bestämningar av hegeliansk typ. I »Kjøbenhavns Flyvende Post« ingriper Heiberg i skoldebatten rörande de naturvetenskapliga ämnenas plats på schemat i den av klassiska språk och humaniora helt dominerade högre skolundervisningen. Sibbern, som intagit en förmedlande ståndpunkt och delvis erkänt det berättigade i naturvetenskapernas anspråk på att bibringa eleverna »Dannelse« i lika hög grad som den klassiska filologin, kritiseras hårt av Heiberg för att ha infört oklara begrepp i debatten.³⁸ I sak instämmer Heiberg med Sibbern i värderingen av naturvetenskapernas bildningsvärde – vartill inte minst Heibergs kända intresse för astronomi torde ha bidragit – men motiveeringen för hans skolprogram domineras av den höga uppskattningen av logikens bildningsvärde. Logik innebär för Heiberg inte den välkända, formella aristoteliska logiken utan den innehållsfyllda begreppsdiagnostiken. Enligt Heiberg har undervisningsdebatten använt sig av distinktionen mellan formell och reell bildning utan att besinna, att det i *varje* vetenskapsgren finnes både en formell och en reel sida.³⁹ De vetenskaper, som ensidigt sysslar med det reella, d.v.s. beskrivning av yttre, påtagliga förhållanden och hopsamlandet av data, är enligt Heiberg lika onyttiga för verklig bildning som den blott formella logikens katalogiseringar.⁴⁰ En »verklig« vetenskap har två sidor i intim förening: ett stoff och en lag för stoffet. Det är emellertid så, att inom vissa vetenskapsgrenar överväger betoningen på stoffet som sådant, inom andra däremot betoningen på lagbundenheten. Om undervisning endast hade till uppgift att bibringa eleverna »Færdighed« kunde varje vetenskapsgren anses likvärdig som kunskapsobjekt, men skall »Dannelse« vara ändamålet med undervisningen

³⁷ VII, 61.

³⁸ J. L. Heiberg: Symbolik, Kjøbenhavns Flyvende Post 1834. Här citeras efter J. L. Heiberg, Prosaiske Skrifter, band 10, Köpenhamn 1861, pp. 166 ff.

³⁹ Heiberg 1861, band 10, p. 158.

⁴⁰ p. 160 f.

är de vetenskapsgrenar bäst ägnade därtill, i vilka lagbundenheten framhäves på stoffets bekostnad, eller rättare, de vetenskaper, vars stoff helt är genomträngt av den bakomliggande lagbundenheten, d.v.s. «idéen». Vi får sålunda enligt Heiberg två klasser av vetenskaper: de reala och de ideala. Kunskapen om det »Reale« hämtas enligt Heiberg från områden utanför individen, då däremot kunskapen om det »Ideale« i viss mening produceras av varje individ för sig. För det »Ideale« gäller, liksom för »Selvbevidstheden«, att »det Ydre ikke er forskjelligt fra det Indre, Gjenstanden ikke forskjellig fra Erkjendelsen, ... Intet er fremmed, Intet meddeelt eller givet, men Alt frembragt og gjennemtrængt af os selv«. ⁴¹ Det »Ideale« är enligt Heiberg identiskt med »Tænkningen« och produceras av varje enskild individ för sig, även om »Tænkningen« också betecknar något slags samlat världsförnuft, i vilket individen kan vara delaktig. – De flesta naturvetenskaper står enligt Heibergs uppfattning på ett allt för lågt utvecklingsstadium för att kunna tjäna som vehikel för »Ideal Dannelse«, vilket bl. a. visar sig därigenom, att de använder distinktioner på ett sätt, som inte överensstämmer med den användning dylika distinktioner borde ha enligt Heibergs hegelinspirerade »logik« ⁴² Den »sande ideale Dannelse« befordras därför bäst av den vetenskap, som har »Tanken« själv som sitt objekt, nämligen »logiken«, men det kan enligt Heiberg ifrågasättas huruvida denna vetenskap skall doceras i skolorna. Bäst vore att undervisa i sådana ämnen, som ger individen ett kraftigt incitament till att tänka i den spekulativa logikens kategorier: dessa utgör nämligen enligt Heiberg det förnuftiga i tillvaron och det egentligen »vetenskapliga« i varje samling kunskaper. ⁴³

Enligt Heibergs teori är visserligen naturen »förnuftig« i sig själv, men den uppfattas såsom sådan endast av den individ, som själv är medvetet delaktig i detta allt behärskande »förnuft«. Först tack vare denna delaktighet i »förnuftet« kan individen uttolka det förnuftiga i naturen. I de »ideala« vetenskapsgrenarna föreligger däremot ett »gjennemsigtigt Material, som følger sig ganske ander-

⁴¹ p. 164.

⁴² Jfr p. 184: »Man lærer os, at Electriciteten er sammensat af to modsatte Kræfter, uagtet *Sammensætning* er en Categorie, som blot gjælder i det Materielle, og ingenlunde kan anvendes paa Kræfter.«

⁴³ p. 178 f.

ledes gennemtrængt af Fornuftens Lys, end den dunkle, ubevidste Natur.«⁴⁴ När individen rör sig inom de »ideala« vetenskapsgrenarna är han självverksam och producerar själv de idéer och lagar, som reglerar hela tillvaron. I naturvetenskapliga kretsar går verksamheten ut på insamling av data och den enskilde forskaren är här ett led i en stor arbetsgemenskap. »Alt stræber her mod Forening og gjensidig Meddelelse.« Så är däremot ej fallet inom det »ideale Fag«. Där gjäller det ej att komma med något nytt stoff utan fastmer att ordna ett givet stoff på ett nytt och bättre sätt. Den »Enkelte« får för den skull en fristående och mer betydelsesfull position i dessa vetenskapsgrenar än vad fallet var inom den naturvetenskapliga arbetsgemenskapen. Dock betonar Heiberg vikten av, att den »Enkelte« även vid sysslandet med de ideala vetenskaperna är medveten om sitt samband med hela den övriga mänskligheten och om att det är dennas gemensamma strävanden, som tager sig uttryck i den enskilde individens tänkande när detta överensstämmer med »logikens« schematiseringar.⁴⁵ – Det studium av klassisk mytologi, som Heiberg anbefaller, ligger också i linje med hans allmänna kunskapsteori. Genom studiet av mytologi väckes sinnet för det »Symboliske«, vilket enligt Heiberg »gjennemstrømmer hele vor Cultur«, men om vilket individen först måste skaffa sig kunskap via fantasi och tänkande innan han förmår upptäcka det i de givna fenomenen.⁴⁶ »Dannelse« defineras för den skull som sinne för det symboliska och mystiska och i sista hand som fullständig insikt i den spekulativa logikens hemligheter.⁴⁷

Av denna redogörelse torde framgå, att tanken på medfödda idéer och betoningen av den »Enkeltes« självverksamhet i läro- och kommunikationssituationen är aktuell för Heiberg. Aktuell är också uppskattningen av den sokratiske metoden. Denna kan enligt Heiberg med framgång användas endast av den, som har full insikt i »logiken«. Det finns enligt Heiberg författare, som väl är på rätt spår i sitt tänkande, men som på grund av bristande logiska insikter når mindre tillfredsställande resultat. Detta är t. ex. Heibergs omdöme om Dr. Rothes framställning av treenighets- och försoningsläran, vilken »paa en ucritisk Maade sammenblandede de forskjellige Categorier, og anvendte i visse

⁴⁴ p. 183.

⁴⁵ p. 190.

⁴⁶ p. 202.

⁴⁷ pp. 207, 199, 196.

Sphærer hvad der kun havde Gyldighed i andre«. ⁴⁸ Rätt insikt i kategoriernas inbördes rangordning erhålles enligt Heiberg först om man inte blir stående vid Kant, Fichte och Schelling utan gör »det absolut uundgaaelige Fremskridt til Hegel«. Härvid erhålles en begreppsapparat, som med osviklig säkerhet kan tolka olika fenomen och som sätter en recensent istånd att »bringe Forfatterens ufødte Tanker til Verden«, eller m. a. o. skänker honom besittning av »den aandelige Jordemoderkunst, som Sokrates tillægger sig selv i Platons Theatet«. ⁴⁹

I sin egen version av Hegels logik framhåller Heiberg, att språket är ofullständigt såsom kommunikationsmedel: orden återger begreppets diskreta sida, satsen dess kontinuerliga, men först åhöraren själv kan suppleras den enhet av diskret och kontinuerligt som utmärker begreppets egen dialektik. ⁵⁰ Tänkandet såsom identiskt med begreppet återger tillvarons ideella sida och förklarar alla fenomen med hjälp av de bestämmelser, enligt vilka fenomen de facto är ordnade. Ett dylikt tänkande är emellertid »idealistiskt«, det producerar intet nytt – »undtagen i den Betydning, at man opklarer, hvad som iforvejen laae dunkelt i Bevidstheden, og henfører det til de rette Begrebsbestemmelser.« ⁵¹ Sina första kunskaper får människan från omvärlden; hon bibringas en »middelbar Dannelse« genom att av omvärldens objekt tvingas till tankeverksamhet, vilken sedan självständigt kan utvecklas så, att människan till sist uppfyller den gamla fordran »Kjend dig selv«. Men det finns också enligt Heiberg en »umiddelbar Dannelse af Tænkningen«, genom vilken människan vänder sig bort från alla yttre ting och endast betraktar »tanken själv« som objekt för sitt tänkande. ⁵² Heiberg uppmanar för den skull de unga officerare vid »Den kongelige Militære Høi-Skole«, som lyssnade till den här refererade förkunnelsen i indled-

⁴⁸ Heiberg: Recension over Hr. Dr. Rothes Treenigheds- og Forsoningslære, Perseus Nr. 1., 1837, Heiberg 1861, band 2, p. 9 f. Jfr. härtill SK:s likartade uttryck i t. ex. »Bogen om Adler«, VII: 2 B 235, pp. 136 ff. Heibergs recension ligger till grund för Sibberns ovan omtalade hegelkritik. Jfr också Katalogen över SK:s Bibliotek, nr 569.

⁴⁹ Heiberg 1861, band 2, p. 11.

⁵⁰ Heiberg: Ledetraad ved Forelæsningerne over Philosophiens Philosophie eller den speculative Logik ved den kongelige militaire Høiskole, 1831–32, Heiberg 1861, band 1, p. 167.

⁵¹ Heiberg: Det Dramatiske i det Lyriske, Intelligensblade nr. 29–30, 1843, Heiberg 1861, band 4, p. 478 f.

⁵² Heiberg: Indlednings-Foredrag til det i November 1834 begyndte logiske Cursus paa den kongelige militaire Høiskole, 1835, Heiberg 1861, band 1, pp. 472 ff.

ningsföredraget till en logikkurs, att söka »den baade høiere og dybere Indsigt, som Virkeligheden ikke skjænker os, men som vi tvertimod maa skjenke os selv, inden vi træde hen til det Virkelige«. ⁵³

Som varje kierkegaardsläsare vet, finns det i SK:s kritik av »Systemet« mycket som kan sägas träffa en karakteristik av »Tænkningen« sådan som den ovan refererade. Detta hindrar emellertid ej, att Heibergs metafysiska kunskapsteori betonar synpunkter, som är viktiga för den sokratiska metoden: idélära, anamnesisteori, individens självverksamhet, kommunikationens blott inciterande funktion o. s. v. Den »Enkeltes« självständighet och relativa isolering från andra individer torde också uppmärksammas. Teorin om att människan såsom förnuftvarelse har något slags »ursprunglig« kontakt och känedom om den oföränderliga, »eviga« och »oskapade« idévärld, vilken utvecklas i historieprocessen, är en självklarhet i Heibergs hegelinspirerade tänkande. Människan orienterar sig ej i världen med hjälp av utifrån hämtade kunskaper utan genom att närma sig tingen och uppfatta dem med ledning av sin egen inneboende kunskap om idé och begrepp. ⁵⁴ Bildning är därför något människan måste skaffa sig »paa første Haand«, den kan inte skänkas henne utifrån utan måste förvärfvas genom eget arbete. Till verklig bildning hör därför en viss »Primitivitet« vilken Heiberg med Poul Møller bestämmer som omedelbar verklighetskontakt och självständigt handlande från varje individs sida. ⁵⁵ Betoningen av den sokratiska metoden med allt vad denna kan sägas innebära, blir därför för Heiberg något självklart. Även om det på en rad punkter kan visas att SK ej delar Heibergs uppfattningar utan tvärtom direkt polemiserar mot dem, torde uppskattningen av den sokratiska metoden delas lika av dem båda.

SK har tidigt fascinerats av tanken, att kunskap förvärfvas genom återerining. »Det er en ligesaa skjøn som dyb og rigtig Tanke, Plato udtaler, naar han siger at al Viden er Erindring.« ⁵⁶ Anamnesisläran togs av SK till intäckt för, att människan kan finna något att leva för utan att behöva hänge sig åt »ud-

⁵³ a. a., p. 507.

⁵⁴ Heiberg: At orientere sig, Intelligensblade nr 32, 1843, Heiberg 18–61, band 9, p. 8.

⁵⁵ Heiberg, Lyriske Poesie (2), Intelligensblade nr. 32, 1843, Heiberg 1861 band 9, p. 8.

⁵⁶ III A 5.

vortes Videnskabelighed« och SK finner en parallell till detta antagande »i den Betragtning at al Philosopheren er en Sig-Besinden paa hvad der i Bevidstheden allerede er givet«. ⁵⁷ Utgivarna av »Papirer« hänvisar här till Heibergs skrift »Om Philisophiens Betydning for den nuværende Tid« ⁵⁸, vari bl. a. påstås, att filosofin »ligger ubevidst i den sunde Menneskeforstand« och att mänsklighetens gemensamma uppfattningar och handlingar konstituerar »den absolute Sandhed eller Begrebet«. ⁵⁹ Nu är det visserligen så, att Heiberg motiverar dessa sina påståenden i anslutning till den hegelska filosofins bestämning av varje tidsepoks relativa berättigade som ett »nödvändigt« moment i den dialektiska utvecklingsprocessen. Hegels system prisas också som »Central-Videnskaben« om den »Sandhed«, vartill den andliga utvecklingen dittills nått. ⁶⁰ Frågan huruvida SK under tidigare år anslutit sig till liknande uppfattningar och hur hans senare kritik av dessa uppfattningar närmare skall preciseras skall inte här diskuteras. Kvar står det faktum, att anamnesisläran varit både aktuell och fullt accepterad i SK:s intellektuella miljö. Skall SK:s användning av denna lära – och av andra tankemotiv, som hör samman med sokratiske metod – bestämmas i detalj, torde man vara tvungen att beskriva detta i relation till dåtidens allmänt spridda uppskattning av den sokratiske metoden.

Poul Møller ansluter sig till Sibberns uppfattning om den enskilde individens aprioriska kunskap om idévärlden, vilket klart framgår av Møllers omnämnande av Sibberns arbete i avhandlingen »Ontologien eller Kategoriernes System«. ⁶¹ De s. k. »aprioriske Begreber eller Kategorier« utgör enligt Møller förutsättningen för allt tänkande; de utvecklas vid individens kontakt med yttervärlden utan att för den skull utgöra en abstraktion av denna erfarenhetsmässiga upplevelse. Kategorierna ligger »til Grund for al Erkjendelse« samtidigt som de utgör de en gång för alla givna bestämningarna »for al Virkelighed«. ⁶² Det är därför för Møller naturligt att tala om »den aprioriske Erkjen-

⁵⁷ *ibid.*

⁵⁸ Heiberg 1861, band 1, pp. 381 ff.

⁵⁹ p. 434.

⁶⁰ p. 432.

⁶¹ P. M. Møller, *Efterladte Skrifter*, 2. uppl. Köpenhamn 1848 f., band 3, p. 196. Innehållet i Møllers avhandling torde ha framställts i dennes föreläsningar år 1837, jfr a. a., p. 189, *noten*.

⁶² a. a., pp. 196, 199.

⁶³ p. 200.

delse»,⁶³ vilken följer av antagandet om det mänskliga medvetandets omedelbara kontakt med den oföränderliga begrepps- och kategorivärlden. Tanken på att »al Viden er Erindring« är m. a. o. levande i 1830-talets intellektuella Köpenhamn, och det förefaller naturligt att SK övertagit den allmänt accepterade värderingen av denna platoniska tankegång.

Vikten av lärjungens självverksamhet betonas också av Poul Møller i en kort polemisk artikel »Om at fortælle Børn Eventyr«.⁶⁴ Där varnas mot att proppa barn fulla med sagor under motiveringen att världsfrånvändhet och bristande självverksamhet lätt kan bli följd. SK har, förmodligen i anslutning till denna artikel,⁶⁵ skrivit en kort avhandling över samma ämne, vari ett sokratiskt sätt att umgås med barn på deras fritid rekommenderas. Såsom »sokratisk« anges särskilt konsten att lära barn ställa frågor. Dessa synpunkter understryker Sibbern också i sitt skolprogram: »Sjælen i al grundig Tankeudvikling, der skall kunne danne og beaande, er den *grundige Spørgen*«. För undervisningen av mindre barn framhåller Sibbern vikten av, att läraren på ett omärkligt sätt ingriper i barnets utveckling genom att »fortælle, paamine, advare,, alt incidenter, paa en Maade der kan slaae ind i Børne-Existentsen«. ⁶⁶ Det synes vara just dessa synpunkter, som SK fäster särskild vikt vid i sin artikel: barn skall lära sig konsten att fråga, berättelser skall sättas »i Forhold til deres (d. v. s. barnens) Liv« och den vuxne får ej tränga sig på barnen utan skall söka bibringa undervisning »incidenter«, för att använda Sibberns fras.⁶⁷

Som framgår av ovanstående utredning var tanken på idéns aprioriska karaktär, anamnesiteori, lärjungens självverksamhet och undervisningens blott inciterande karaktär – alltsammans integrerande delar i den sokratiska metoden – aktuell och fullt accepterad i SK:s intellektuella miljö. Vidare rekommenderas den sokratiska metoden explicit av både Sibbern, Heiberg och Møller. Det förefaller mot bakgrund härav rimligt att uppfatta SK:s erkända beroende av Sokrates och sokratisk kommunikationsmetod som ett i vissa avseende indirekt, förmedlat beroende. I varje fall torde värderingen av den

⁶⁴ Møller, 1848 f., band 5, p. 14 f.

⁶⁵ Jfr Utgivarnas anmärkning till II A 12, p. 9.

⁶⁶ Sibbern: Paedagogiske Betragtninger og Bemærkninger, Sibbern 1829, p. 187.

⁶⁷ II A 12, p. 11.

sokratiska metoden hos SK inte ha utformats utan påverkan från den allmänt vedertagna uppskattningen av denna metod. När SK synes hävda, att Sokrates är den enda inspirationskällan för utformandet av den sokratiska metod och indirekta meddelelsemetod, som SK har så mycket att säga om i sina skrifter, torde detta utgöra en förenkling av saken.

Det råder dock ingen tvekan om, att SK betonat och utvecklat den sokratiska metoden på ett sätt som saknar motsvarighet i samtida och närmast föregående danskt tänkande.⁶⁸ SK:s teorier om och praktiserande av den sokratiska metoden, av indirekt meddelelse och av »Vidnesbyrdet«, utgör ett stort och svår-bemästrat tankekomplex, som inte restlöst kan förklaras av hänvisningen till de kunskapsteoretiska, psykologiska och pedagogiska teorier i dåtidens Köpenhamn, vilka samverkat till en hög uppskattning av den sokratiska metoden. För en större framställning av SK:s kommunikationsteorier torde det dock vara fruktbart att jämföra dessa med dåtidens allmänt accepterade uppfattningar.

⁶⁸ I en större undersökning planerar författaren en genomgång av de kierkegaardska teorierna om språk och kommunikation, varvid de idéhistoriska synpunkterna kommer att betonas. Det förefaller finnas en rad paralleller till SK:s teorier i den dåtida litteraturen, inte minst i den litteratur SK läst eller med skäl kan antagas ha känt till. Det är författarens uppfattning, att en dylik historisk undersökning verksamt kan bidra till uppklärandet av en rad detaljproblem rörande den indirekta meddelelsen och därmed sammanhängande problem i den kierkegaardska produktionen, även vissa frågor kring pseudonymiteten.